

**DONEKLE UKRADENA
PRIČA**

Vladimir Todorović

Novi Sad 2023

DONEKLE UKRADENA PRIČA

Dragi gospodine Štajnic,

oprostite ali, jednostavno, nije bilo druge. Desilo se da su se stvari poklopile. Potrefile se i morao sam.

Nisam siguran hoće li ovi redovi imati moć da se uspnu do vas tamo gde ste se pre mnogo godina posle bolesti preselili, ali zašto se ne nadati da neki put možda postoji. Da je zaludno govore jedino tuzemni, a nadzemni ćute, puštajući nas da mislimo što god hoćemo. Zato verujem da ćete nekako ipak saznati za ovo, za delom prepričan Vaš tekst, kome sam bio slobodan da dodam neki podatak. Ubeđen sam da su ti detalji i Vama bili poznati, samo da ste morali da ih ostavite u svom bloku, zbog ograničenog prostora u novinama.

Radi se o priči koju ste objavili 22. jula 1966. godine, u listu u kome ste radili kao urednik spoljnopolitičke rubrike, u *Magyar szou*. Kada sam saznao za nju i pošto mi je prevedena, uvideo sam da je donekle znam. Naglašavam, donekle.

Michael Gyarmathy, ubeđen sam, sigurno nije bio taj zbog kog ste putovali u Francusku, ali u tim vremenima i onim ne baš malo kasnijim je bila obaveza novinara da se prilikom službenog odlaska u inostranstvo čitaocima predoči ne samo glavni razlog zbog kog se išlo. Trebalo je doneti i kakvu dodatnu priču, profilisanu zarad opuštanja.

Vi ste našli tog mađarskog Jevrejina, kog je Paris tada odavno zvao *Monsieur Michael*. Bio je umetnički direktor kabaretske kuće i koncertne dvorane *Folies Bergère*.

E sad, otkud to da sam i ja saznao za *Monsieur Michaela*, mada kažem da nisam bio čitalac *Magyar szo*-a. Desilo se to mnogo godina pošto ste ga upoznali. Pisao sam svojevremeno o Jevrejину Joe Hajosu, francuskom kompozitoru filmske muzike, rodom iz Melenaca, a školovanom u Novom Sadu. Dok je bio ovde zvao se Jozef Hajoš. Tragajući za podacima sam došao do njegove nećake, gospođe Marije Fevr iz Splita i od nje čuo da je zahvaljujući *Monsieur Michaelu* uspela da u *gradu svetlosti* nađe svog strica.

Da poblize objasnim.

U ratu je pukla veza u porodici Hajoš, slabašna iz ovih i onih razloga, ali se niz skoro neverovatnih slučajnosti poslagalo tako da je stigla do Gyarmathyja. Držala se preporuke: on sigurno poznaje njenog strica. Gospođi Fevr, prevodiocu poslovne delegacije iz Jugoslavije nije bilo jednostavno da otvori niz vrata što su vodila do kabineta prvog čoveka velike kuće kakva je bila *Folies Bergère*, ali je zahvaljujući upornosti i snalažljivosti stigla da sedne pred njega. Saslušao joj je molbu, izrečenu najpre na francuskom i ponovljenu na mađarskom, pa joj potvrdio da decenijama druguje sa Hajosem.

- *Jeste, draga gospođo, kako da ne, Joe je moj drag višedecenijski prijatelj, jedan od meni najbližih i ovde je muzički direktor od kako je u penziji. Evo, sad ću ga odmah naći.*

Tog časa se mašio za telefon i Joe Hajos se na poziv odazvao.

Eto tako je ovog popodneva Paris bio domaćin sastavljanja još jedne ratom pokidane jevrejske porodične veze. Po svoju nećaku je došao stric za koga se u Novom Sadu, i ne samo u Novom Sadu, mislilo da je nestao u Holokaustu. Negde u Francuskoj ili ko zna gde drugde. Joe je, opet, saznao za svoju rodbinu, za koju je verovao da je više nema.

Ne znam je li vam *Monsieur Michael* ispričao i ovu pojedinost iz svog nesumnjivo burnog i bogatog života.

Ona, ako ćemo pošteno, uopšte i nije posebno vredna za Vašu i, ponavljam, donekle moju priču. Šaljem Vam je, gospodine Štajnic, samo zbog toga da bih objasnio otkud gospodin Miklós Ehrenfeld ili, kako ga je zvao Paris, Michael Gyarmathy i u redovima koje sam svojevremeno ispisao.

Ne zamerite mi na smelosti da posle ovog pisma Vaš tekst prepričam, kao i na tome što sam se drznuo da ga dopunim. Još jednom kažem da me je Vaša rubrika podstakla u tolikoj meri da nije bilo druge, da sam, eto, morao to da uradim. Kao što već napisah, potrefilo se. Izvinjavam Vam se ponovo, molim da me razumete i da mi oprostite drskost.

Hvala.

S posebnim poštovanjem, Vlada Todorović

x x x

Michael Gyarmathy je došao na svet kao Miklós Ehrenfeld, u gradiću na severu Mađarske, Balassagyarmatu, tamo uz granicu sa Slovačkom, onda kad je i taj kraj pripadao austrougarskom carstvu.

Njegove roditelje, Mariju i Saula su znali po proizvodnji sira. Imali su devetoro dece i mada je porodica bila toliko brojna, od dobro uhodanog posla se pristojno živelo. Toliko dobro da su za crtanje darovitog Miklósa posle mature poslali u Budapešt, gde je u Visokoj školi za primenjenu umetnost otkrivao tajne keramike, grafike i na posletku scenografije. Ispite je na vreme polagao i pošto je diplomirao oprobao se u uglednim pozorišnim kućama prestonice, u *Király Theater*, *Budapest Operetta Theater*, *Budai Színház társulata* i *Városi Színház*. Konačno mu je u *Pesti Színház* ponuđena velika prilika, da radi scenografiju za operetu *Dínom-dánom*, za koju je muziku komponovao njegov manje-više vršnjak, Joseph Hajos, novosadski izbeglica radi školovanja u Weni, posle žitelj Berlina, u kom je stekao evropsku slavu. Libretista operete je bio Imre Harmath.

Dínom-dánom je postigla izuzetan uspeh i nalazila se na repertoaru više od sto puta, a raskošna scenografija, postavljena na rotirajuću pozornicu je gledaocima pružala utisak da su u bioskopu i da prate kakav zvučni film.

Dvojica najviše hvaljenih, Hajos i Ehrenfeld su se iste jeseni našli našli u središtu pažnje s još jednom operetom, *Az áprilisi vőlegény*. Komponovana je na tekst Andora Szenesa i sve iz proleća se ponovilo. Trijumf! Očaravajuća muzika i scenografija privukli su čak i američku filmsku kuću *Universal* i otkupila je pravo da ekranizuje tu operetu.

Razume se, posle svega su apetiti obojice porasli, a ceneći da je vlasti definitivno milija ultradesna opcija pomešana s antisemitizmom, napustili su teatarski život u Budapešti i krenuli svako na svoju stranu. Hajos je otišao u Paris, Ehrenfeld u Wien, s tim da je Ehrenfeld po savetu operске pevačice i glumice Hanne Honthy opredelio da promeni prezime. Odbacio je prvi deo naziva varoši iz koje je potekao i postao Gyarmathy.

Ali, koliko se Joeu posrećilo to što je stigao u Francusku, toliko Miklósu dolazak u Austriju nije doneo ništa dobro.

Počeo je da radi za neku operetsku kuću i dockan saznao da su dugovi njenih vlasnika toliko narasli da je svoju scenografiju bio prinuđen da odene skromnošću, što se kosilo s njegovim shvatanjima. Na njegovo veliko zadovoljstvo, tokom poslednjih proba su se pojavili finansijeri pozorišta, saopštili da im više nije do čekanja i ubrzo je lokot osvanuo na vratima.

Trupa se, naravno, razišla, tako da je i Gyarmathy spakovao stvari. Bez želje da se vrati tamo gde su fašisti Miklós Horthyja već uveliko zavodili red i gde se Jevrejima više ništa nije dobro pisalo je rešio da pođe za Hajosem. Ali...

Najpre, ispostavilo se da mu ušteđevina nije dovoljna ne za život na kakav je navikao, već jedva za neki nedaleko od bede. Siromaštvo mu je postalo nerazdvojni pratilac, a od prijatelja Hajosa nije bilo vajde. Nigde mu ni traga ni glasa, dok konačno nije saznao da mu se prijatelj nalazi s druge strane okeana. Ipak, Gyarmathy je uporno i skoro svakodnevno obilazio pozorišta, s tim da je posvud dobijajo isti odgovor. Zamisli su mu sjajne, samo svaka, od prve do poslednje, prevazilazi trenutne mogućnosti za realizaciju.

Što su dani više proticali, ubogost je postajala sve neizostavniji deo njegove spoljašnosti i takav, zapušten i pokunjen bi jedinu radost na povratku u svoj sobičak u desetom arondismanu imao ako bi našao koju otvorenu kantu za otpatke, pred hotelom *Lafayette*. - *Nije se jednom dogodilo da sam otud uzimao preostale bagete i tako se hranio. Kao poslasticu sam jeo kore iscedjenih pomorandži, čiji su sok ujutru popili hotelski gosti pred doručak, sećao se u razgovoru za Magyar szo.*

Od svog viđenja kako pozorišna scena jedino može, mora i treba da izgleda, međutim, nije odustajao. Teatar je mesto za uživanje, za to da posetilac dobije u sat, dva ono što ne živi, da provede vreme u veličanstvenom ambijentu. Ili mora biti tako ili nikako drugačije, tvrdoglavo se držao svog.

A onda je, piše u Miklósevoj priči u *Magyar szou*, došao na ideju da pokuša za svoja razmišljanja zainteresuje nekog u *Folies Bergère*, od kog je nedaleko živeo u sobici ne mnogo boljoj od kakvog ćumeza. Nije to bio teatar o kome je u Budapesti i Wieni maštao da će mu ga Paris ponuditi, ali su tragovi glamura bili vidljivi na fotografijama u izlogu i plakatima. Po onoj da ga ništa ne košta da proba je rešio i tu da pokuša da se okuša.

Do Paula Dervalu, glavnog u kabaretskoj kući, znao je da neće moći da stigne, ali ga je nada da bi mu vizije upravo tu mogle biti prihvaćene navela na ideju kako da privuče pažnju važnog čoveka. Skoro svu svoju preostalu crkavicu uložio je u kupovinu kreda u boji i nekog jutro je poranio pred koncertnu dvoranu, pa na asfaltu iscrtao to kako bi po njemu trebalo da izgleda neka plesna revija. Prolaznici su se zaustavljali i dok je crtao i pošto je završio, koliko zbog onog što je na asfaltu predstavio, toliko i zbog toga što nikad nekog ovakvog nisu sreli. Takvih nikad nije bilo, čak i da su na stotine puta prošli kraj Sene ili se šetali Monmartrom. Mnogi su na najrazličitije načine skretali pažnju na svoje delo, ali nikad neko na način kakvim je to pokušavao ovaj mladić.

Pojedini su mu se smejali, pojedini samo smeškali i koju reč dobacivali, neki su ga, pak, hrabрили govoreći *bravo*. Bilo je i oduševljenih raskošno prikazanom scenom, toliko koliko je blještavilo moguće prikazati kredom na asfaltu.

Međutim, odvajkad je bilo da sirotinja i maleri hodaju ruku pod ruku.

Miklós kao da se nebu zamerio. Uskoro su počele da padaju prve kapi i blještavi Paris se najednom zaogrnuo u sivilo, da bi ubrzo pljusak počeo da spira sav njegov trud, da bi ga nedugo potom skoro izbrisao. Skriven u susednoj kapiji Gyarmathy je bespomoćan gledao nestajanje njegove veličanstvene zamisli. Nemajući kud je u kapiji dočekao Dervalov

dolazak automobilom, a ta veličina je zakriljena pod kišobranom odjurila do ulaza u dvoranu, naravno ne primećujući još poneki trag Gyarmathyjevog truda.

I predvečeje je bilo tmurno, ne više i kišno, ali su ostaci bageta jednako kao i kore pomorandži u kanti pred hotelom *Lafayette* bili toliko mokri da ih niko nije mogao jesti. Sledeće jutro osvanulo je sunčano i oraspoložilo je Miklósa do te mere da je na asfaltu pred *Folies Bergère* predstavio još raskošnije od jučerašnjeg svoje crtačko umeće, još bogatijih boja. Taman što je završio crtež patrljicama kreda, jasno opet pred slučajnim prolaznicima i možda nekim namernicima, stigao je automobil sa Dervalom. Crtež mu je privukao pogled, pa se sad zadržao stojeći posred njega i potom otud pažljivo iskoračio u stranu, da kojim slučajem ne bi izbrisao ili zamrljao neki trag krede, zanimajući se za svaki deo ilustracije.

- *Šta je ovo? Ko je to uradio* - skoro da je viknuo, te se nije moglo razaznati je li ga je nacrtana scena zainteresovala ili ga je naljutio nečiji bezobrazluk.

Gyarmathy je pokunjen izašao iz iste kapije u kojoj je i juče našao sklonište i usudio da se skoro ponizno oglasi:

- *Taj sam, to je moje.*

- *Momče, tome ovde nije mesto i to da zapamtiš, ali, kako da kažem, nije loše. Sviđa mi se. Slušaj, javi mi se za šest meseci... Ne, bolje za devet, pa ćemo da popričamo. Do tada sam rasprodat, a onda će možda biti kod mene nekog posla za tebe.*

Mada je nije baš naročito dobro govorio francuski, Miklós je razumeo svaku Dervalovu, od prve doposlednje, gledajući ga bez da je trepnuo.

- *Gospodine...*

- *Žurim, javi mi se... Rekao sam kad da dođeš. Neću te zaboraviti. Samo ćeš na portirnici potražiti gospodina Dervalu i reći da si onaj što crta po asfaltu. Derval sam ja. A ti si?*

- *Miklós Gyarmathy, gospodine. I ne ljutite se, neću moći da izdržim šest meseci. Umreću ako vas budem toliko čekao.*

Dok je zamuckujući govorio, Derval ga je odmeravao od glave do pete. Neveseli izgled ovog mladog čoveka, nadasve čudnog imena i prezimena, naveo ga je da mu pruži ruku. Pokazao je da mu priđe, zatražio da mu se još jednom predstavi i saslušao na francuskom, poduprtom mlataranjem ruku neznančevu i hvalu i jadikovku. U nekoliko rečenica je sjurio sve, i svoj rad i uspehe i o komade bageta i pomorandžine kore, ali i to kako vidi svet na pozornici.

- *Samo tako, nipošto drugačije* - Miklós je ostao svoj.

- *Hajdemo unutra da nešto pojedješ i popiješ, pa da vidimo. Možda se o nečemu i dogovorimo. I nešto da te pitam. Nije me briga ko si i šta si, ali kad si već tu hoću da znam, ti si...*

- *Jevrej.*

- *Aha, tako dakle. Da ti kažem, odmah sam posumnjao da je tako. Znam neke Jevreje i isto toliko su uporni i tvrdoglavi kao i ti. Vi ste svi takvi?*

Od tog jutra je za Gyarmathyja sve pošlo kako valja. Sreća ga je prigrllila i nikad ga više nije ostavila. Zahvaljujući, razume se, najpre Dervalu ali i uz Miklósevu energiju, prodornost, stvaranje poznanstava i njihovo održavanje dok ne izrastu u prijateljstvo, počela su da se nižu gostovanja Josephine Baker, Mistinguett, Maurice Chevaliera, Charlesa Treneta, Fernandela, Charlie Chaplina, Stan Lauera... Ko zna koje su sve velike zvezde predratne zabave i, dakako, posleratne pozitivno odgovarale na njegove ponude i pozive.

Razumljivo, Miklós kod Dervalu nije počeo tako što je bio zadužen za ugovaranje gostovanja. Bio je najpre dizajner, pa scenograf i kostimograf, onda je postao režiser i, na

kraju, umetnički direktor i deoničar *Folies Bergère*. Od 1961. je vodio i revije *Paris-Folies* u svetskoj prestonici zabave i kocke, u Las Vegasu. Sedamdesetih je za muzičkog direktora imao Joe Hajosa.

Da nisu zajedno radili na postavljanju *Dínom-dánom* i *Az áprilisi vőlegény*, ko zna kakav bi mu život.

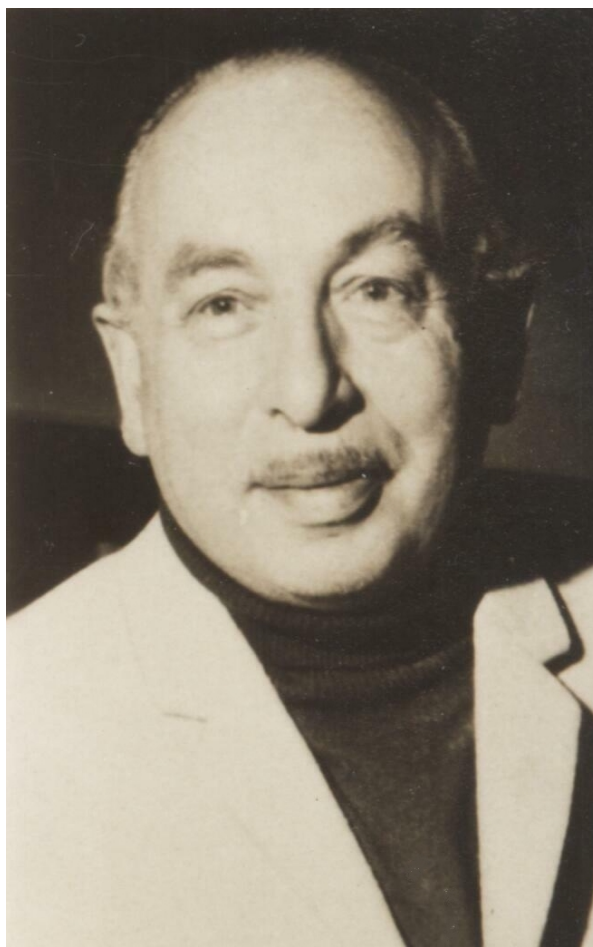
Gyarmathy je većito s ponosom isticao ko je, šta je i odakle je. I Jevrejin i Mađar. Koji put su, po njegovom upustvu, sa pozornice slali signale gradu za koji ga je rođenje zauvek zakačilo, Balassagyarmat.

Praktikovao je da ulaznicama za reviju počasti svako društvo iz kog bi mu se neko obratio na mađarskom, bez obzira na to iz kog kraja sveta je stigao.

Gospođa Marija Fevr mi je prvi svedok da je tako bilo. Imam još jednog, sina urednika *Magyar szoa*, kome sam se današnjim pismom obratio. Dr Miroslava Štajnica. Obradovao je Miklósa donoseći mu tekst svog oca, godinu dana nakon toga što je objavljen. Znam da je umetnički direktor njemu i njegovim prijateljima omogućio da provedu večer u kabareu. U Parizu je Miklós Gyarmathy objavio knjigu sećanja na svoje detinjstvo u stihovima, *Osmesi i suze (Mosolyok és könnyek)*.

Kada je zauvek otišao, u drugoj polovini prošlog veka, kao da je na neki način umro i *Folies Bergère*. Slavu i ugled su iščileli.

Na nekom od pariskih grobalja Miklós Gyarmathy ima spomenik. Kao i u Balassagyarmatu.

Miklos Gyarmathy